

עלון לב המועדים

הלכות והליכות בענין "ניטל"

ניטל: בחודש טבת חל יום אידם של הנוצרים החוגגים את יום הולדתו של מיסד דתם, וזו היא סיבת ביטול התורה בלילה ההוא.

מקור לשם ניטל

מקור הראשון שנזכר החג בשם זה בשו"ת תרומות הדשן לענין הלכות שונות ולא לענין איסור הלימוד בלילה הזה (ח"א סימן קצה וז"ל שאלה בכמה עיירות נוהגים היהודים לשלוח דורונות לכומרים ביום שמיני לניטל כשמתחדשין להם השנה יש חשש זהירות בדבר או לאו), וכן הובא ברמ"א יור"ד לענין הסכנה בשתיית מים מגולים בתקופה שחל בלילה זה (קמח יב), וכן במחזור ויטרי (הלכות שחיטה מספר התרומה סימן פ).

וכן מובא בהגהות מנהגים לר"א טירנא (הגהות המנהגים טירנא מנהג של יום חול אות יד) שנהגו לומר "עלינו" בקול רם בליל ניטל [הכוונה למילים "שהם משתחוים להבל וריק"] אף שלא נהגו כן כל השנה מפני הסכנה.

ביאור לשון ניטל

ניטל מרמז על נטילתו ועקירתו מן העולם של אותו האיש (רגל ישרה אות י לבעל הבני יששכר).

ניתל מלשון נתלה, על שם שהנוצרי הנתלה נולד בכ"ה בדצמבר [לפי הלוח היוליאני] (מוריה שנת ארבע עשרה קסא - קסד תשרי תשמו).
נאטאל יש אומרים שנשתבש מן המילה הלטינית "נטליס" אשר משמעותה יום הולדת שבאתו יום נולד אותו האיש (ספר נצחון פרשת בראשית).

רמז ליום זה ממגילת תענית (במאמר אחרון) כתוב שיום ט' בטבת מהימים שגזרו בהם תענית וכתבו שם "תשעה בו לא כתבו רבותינו ז"ל על מה הוא" ובפירוש תוס' החדשים (למגילת תענית שם) כתב ששמע מגדול אחד שיום הולדתו של אותו האיש היה בתקופת טבת שחלה באותה שנה בט' בטבת ולכן גזרו תענית באותו היום על הצרות שנגרמו על ידי.

במנהג שלא ללמוד בליל ניטל

מנהג זה לא נמצא לא בש"ס הבבלי ולא בירושלמי וכן לא בראשונים ולא בכתבי האר"י, מקורו מארצות אירופה מאבותינו שגרו בין הנוצרים וכמעט שלא נזכר בספרים מפני הסכנה ומפחד הצנזורה הנוצרית שמחקה כל מילה שנרמזה על אותו האיש והכת הנוצרית. [עיין במקור חיים לבעל חוות יאיר (או"ח סימן צו אות ב) שמתאונן על שהדפיסו בפסקי הרא"ש את כינוי הגנאי של ניטל שצריך זהירות מאימת המלכות].

קיום מנהג זה מצאנו: הראשון שהזכיר דבר זה, הוא בעל החוות יאיר בספרו מקור חיים (סימן קנה) בענין מנהג הלימוד בליל חגא פלונית, וכן ביעב"ץ בספר התאבקות, וכן מובא שכך נהג הגאון המהר"ם שי"ף שלא ללמוד עם תלמידיו בליל חגם (הובא בשו"ת דברי ישראל וועלץ ח"ב סימן כא), וכן מנהג זה הובא בספר תרומת הדשן (סימן קצה), וכן כתוב במנהגי מאטערסדארף (אות קעב).

הטעם שנהגו כן: לפי שבימים הראשונים היו צוררי היהודים אורבים ליהודים ומכים בלילה ההוא את מי שנמצא ברחובות מכות אכזריות עד שמתו תחת ידם, לפי שההמון חשבו זאת למצווה לנקום דם ישו הנוצרי, לכן גזרו חכמי הדורות שישבו בבתים בלילה ההוא ולא ישוטטו בחוץ.

והטעם שלא למדו לפי שאם ראו הגוים אור אצל יהודים היו עושים פוגרומים, לכן אמרו שלא להאיר בלילה הזה ולכן לא למדו בלילה, ומכיון שאנו מבני אשכנז לכן נמשך המנהג שלא ללמוד (טעמי המנהגים ליקוטים אות יט בשם ליקוטי הפרדס).

טעם אחר: לפי שלא רצו שיהיה לשטן מה לקטרג שכל הגוים הולכים לבית תפילתם מחצות ואילך, ועם ה' ישראל ישנים על מטותיהם, **הטעם שלא רצו לגזור שיהיו כל ישראל עומדים השכם מחצות ואילך באותו הלילה** כדי שלא יראה כאילו אנו נגריים אחר חוקותיהם, לכן מנעו את הלימוד עד חצות וממילא כל תלמיד חכם ישן בתחילת הלילה ויקום אחר חצות, וגם הבעלי בתים שקובעים את לימודם בכל יום בתחילת הלילה אותו הלילה נמנעים מללמוד מחמת המנהג, ויקומו אחר חצות להשלים חובתם דבר יום ביומו וממלא יהיו כמה וכמה שעוסקים בעבודות ה' "וחמת המלך שככה" (חת"ס באגרות סופרים ב, ב ליקוטי תשובות שו"ת כ כתב אפשר שנהגו קדמונינו כן ..).

טעם אחר: על פי סוד מחמת התגברות השטן בלילה הזה מפני שבלילה הזה נהרג אותו האיש מיסד דתם, ונרמז שמו בתורה בר"ת בפסוק (ויקרא כד כז) **"ונקב שם י"י"** ר"ת יש"ו ושורשו מקליפות עורב וכלב

ושמענו ממגיד אמת שאירע מעשיות כמה פעמים בליל נטילתו ועקירתו מן העולם שבא כלב לבתיהם של אלה שלמדו תורה בניגוד למנהג, ומנהג ישראל תורה (בני יששכר בספר רגל ישרה אות י).

טעם אחר: לפי שיש אומרים שלילה זה [שבו נולד אותו האיש] דומה ליום שנחרב בית המקדש ומטעם זה אסור ללמוד כמו

בתשעה באב שהוא יום אבלות (הגאון בעל קרבן נתנאל בכ"י שתח"י, אגרותיו של החת"ס בשם רבו רבי נתן אדלר).

ויש שלא נהגו כן

(תשובות והנהגות סימן תקנא שכך מנהגי אנשי ליטא, ובספר וכל עדות המזרח הביא שבני ספרד גם אינם נוהגים כן). **והטעם:**

בארץ ישראל על פי המסורת מחכמי צפת שבארץ ישראל אין צורך לחוש לניטל (מובא בשם רבי שמואל הלר אב"ד צפת שחי לפני מאה חמישים שנה).

סמן לדבר: מדברי הרמב"ן (פרשת אחרי יח כה) שבכל העולם הקב"ה נתן כוכבים ומזלות וגבוהים מעליהם מלאכי עליון להיות שרים עליהם, אבל ארץ ישראל היא נחלתו של ה' יתברך, ולא ניתן לשום מלאך או קצין רק הקב"ה שומר עליהם, ולכן לא חוששים לניטל.

ויש שחששו לזה אף בארץ ישראל: לפי שרק בעיר הקודש צפת אין נוהג ניטל משום שאין בכל א"י מקום שאין בית תפילות או טומאות מן הנוצרים זולת עיר הקודש צפת (גירסא בדבריו בשם הגאון רבי שמואל העליר אב"ד צפת).

טעם אחר להקל בארץ ישראל: שכאן בארץ ישראל חכמי הספרדים ותלמידי הגר"א שנמצאו בה לא חששו לניטל ומתחילה לא קיבלו על עצמם לנוהג כן וא"כ גם החסידים שבאו אחריהם נגזרים אחריהם וכאן בא"י שלטו הישמעאלים ולא היה ענין של חגא הניטל כלל והנוצרים היו במיעוט שנתבטלו ברוב הישמעאלים (ספר משנת יוסף או"ח ח"ב סוגיות סימן טל אות ח).

וכן מובא שמרן החזו"א לא חשש לזה ואמר שאסור לבטל מהלימוד בלילה זה והקפיד על הנוהגים שלא ללמוד (ארחות רבינו חלק א או"ח א תורה ומוסר כג), ואמר שעיקר הטעם מפחד הגוים והיום לא שייך את הסיבה הזאת.

ב' ימי ניטל - ניטל הקטן ניטל הגדול

יש קהילות שנוהגות שני ניטלים (ספר חיי יצחק), הניטל אור ל - 25 בדצמבר למניינם נקרא בשם הניטל הקטן בעוד שהניטל החל בתקופת טבת מכונה הניטל הגדול - הארוך.

הטעם בחילוק שמותם ניטל הארוך, לפי שברוב המקומות נהגו בו החל מחצות יום ה-6 בינואר לעומת הניטל הקטן - הקצר שנהגו בו רק מתחילת הלילה או משקיעת החמה.

ויש הנוהגים: לעשות רק ניטל אחד, **והטעם:** כיון שלענין ביטול תורה חידוש גדול הוא ולכן אין בו אלא חידושו ולכן אין לבטל לילה אחד (תשובות וביאורים סימן קמו).

יש הנוהגים: להחזיקו בליל 25 דצמבר, **ויש הנוהגים:** בליל 6 לינואר. **ויש הנוהגים:** שבזמן הראשון מחזיקים רק מתחילת הלילה עד חצות ובזמן השני מחצות היום ועד חצות הלילה (שו"ת קנין תורה ח"ה סימן צב).

הטעם לב' ניטלים: הנוצרים חוגגים את יום לידת מושיעם ב- 25 לדצמבר שהוא היום שחל בו תקופת טבת ואולם בשנת ה' שמ"ג [1582] הלוח הנוצרי הוזז בעשרה ימים [במקום 5 לחודש אוקטובר הכריזו המלמדים הנוצרים כי יום זה יוכרז כ- 15 לאוקטובר] כדי להתאים הלוח עם מציאות הלוח החמה ובמשך השנים ניתוספו לפי חשבונם החדש ג' ימים.

נמצא שלפי הלוח החדש יום התקופה הוא ביום ו' ינואר ולענין קביעת יום חגם היה שינוי מנהגים ולכן יש החוגגים את לידת אותו האיש ב-6 בינואר שהוא יום התקופה ויש שחוגגים ב- 25 בדצמבר כמו הלוח הישן.

התחלת וסיום זמן הניטל

התחלת הזמן - יש הנוהגים: מהשקיעה, רובם הנוהגים מצאת הכוכבים אחר תפילת מעריב, **ויש הנוהגים:** מחצות היום (ספר חיי יצחק).

סיום הזמן - יש אומרים: שנמנעים מלימוד רק עד חצות לפי שהסיבה היא כדי שלא יהיה קטרוג שהגוים הולכים לבית תפילתם וישראל ישנים לכן אסרו עד חצות כדי שבחצות יקמו וישלימו לימודם (חת"ס באגרות סופרים ב, ב ליקוטי תשובות שו"ת כ), **ויש הנוהגים:** עד עלות השחר.

מנהג גדולי ישראל בליל ניטל

המהרש"א היה נוהג לחשב בו חשבונות של הכנסותיו, כדי לדעת כמה להפריש למעשר לעניים (אוצר יד החיים אות פח).

מנהגו של בעל הקהילות יעקב: מרן הבעל קהילות יעקב לא למד באותו לילה מתוך הספר, **והטעם:** בגלל חילול השם כיון שיש חסידים שלא לומדים ומסתכלים על מי שלומד כעובר עבירה וציבור גדול נוהג כן ולכן ללמוד בעל פה אפשר (ארחות רבינו ח"א או"ח א תורה ומוסר כג).

מנהגו של בעל החידושי הרי"ם: לשוחח שיחות חולין של ת"ח והיה מספר על דו שיח בין ר' יונתן איבשיץ לכומר ששאלו אם אין לומדים תורה בלילה הזה על מה העולם עומד (עיין אבות א ב שהעולם עומד על התורה), והשיב לו מכיון שמנהג ישראל תורה הוא הרי שעליו עצמו קיים העולם (ספר שיח שרפי קודש ח"א אות תקכב).

משחק הש"ח: יש ששחקו בלילה הזה שח מט (בספר כנסת הגדולה מובא שראה למורו הרב ולכל גדוליו שלא היו מוחים במי שהיה שחק [באיסקאקי] משחק השח מט עיין שם).

בעל ערוגות הבושם צ"ל היה קורא לראשי הקהל לאספה או שקרא בספר שם הגדולים לחיד"א (לוח דבר בעתו שם).

ניטל שחל בליל שבת

יש שנהגו: שלא לבטל את אמירת התורה בליל שבת (שם שמואל פרשת ויחי עמוד שלה, משמרת שלום סימן כז), **והטעם:** לפי שבשבת לא שולטים המזיקים. **ויש שנהגו:** שלא ללמוד אף כשחל בליל שבת (שו"ת דברי ישראל מהגר"י וועלץ סימן ו אף לא לומר שנים מקרא